

Володимир ВЛАСЕНКО, Сергій ЯЦИК

ЕКСПРЕСИВНІ ДЕРИВАТЕМИ У СКЛАДІ ЕМОЦІЙНОЇ ЛЕКСИКИ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ В.ШЕВЧУКА

“ДВОС НА БЕРЕЗІ” ТА

“АНТИСТРОФА: ОКАЗІЯ НЕ НА ЩОДЕНЬ”

Засоби експресії у мовознавстві активно почали досліджувати в останні 30 років. Відомі, зокрема, праці В.А.Чабаненка, В.М. Русанівського, М.А. Жовтобрюха, В.Л. Рінберг, Л.П. Жаркової, З.Т.Франко, Л.О.Пустовіт, Г.М. Сагач, Л.О. Ставицької, Л.І. Мацько, М.В.Кравченко, М.П. Кочергана, Н.Л. Іваницької та ін.

Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою аналізу засобів мовної експресії різних рівнів у прозових творах з позиції стилістики та виявлення особливостей їх функціонування.

Перш за все треба звернути увагу на розрізнення понять “експресія”, “експресивність”, “емоційність” у лінгвістичній літературі.

Під експресивним розуміють таке мовлення, коли і лінгвістичні, і екстралінгвістичні засоби використовуються мовцем цілеспрямовано для максимальної дохідливості та дієвості мовного повідомлення [12: 48]. В сучасній лінгвістиці існує різне трактування експресивного та емоційного факторів. Академік В.В.Виноградов повністю отожднює поняття експресивності й емоційності [2: 66]. А професор В.А.Чабаненко розглядає експресивність та емоційність як два різних явища одного порядку, вказуючи на ширше значення поняття експресивності [8: 7].

В.Л. Рінберг у статті “Засоби експресивного синтаксису в публіцистиці І.Я.Франка” зазначає, що емоційність, інтенсивність, образність зв’язані з розмежуванням інгерентного (абсолютного) та адгерентного (набутого) аспектів [6: 33]. В.А.Чабаненко у монографії “Основи мовної експресії” визначає, що “експресія, по-перше, – це не те, що надає мовленню емоційності, образності, характерності, а те, що само породжується емоційністю, характерністю мовлення. По-друге, експресія – це не виразність, а інтенсифікація виразності, це збільшення впливаючої сили сказаного, надання йому особливої психологічно-мотивованої піднесеності. По-третє, експресія пов’язується не тільки з емоціональним та образним, а й з іншими планами вислову – волонтактивним, естетичним, соціально-оцінним, нормативним, семантичним, ситуативним” [8: 7].

Таким чином, мовна чи мовленнєва експресія – це складна стилістична категорія, що спирається на цілий комплекс психічних, соціальних та

лінгвістичних чинників і виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення впливаючої сили висловлюваного.

Але треба чітко розмежовувати поняття “експресія” та “експресивність”. Експресія – це підсилення (інтенсифікація, збільшення) виразності. А експресивність – це підсилена (інтенсифікована, збільшена) виразність, така соціально і психологічно мотивована властивість мовного знака, яка деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення, викликає почуттєву напругу читача (слухача).

Як бачимо, “експресивність” ширше поняття, ніж “експресія”, бо категорія експресивності включає в себе такі складові, як логічна експресивність (виразність), модальна експресивність та емоційна експресивність. Під логічною мовною виразністю розуміємо адекватне оптимальне донесення до слухача (читача) змісту повідомлення. Під модальною мовною експресивністю – адекватне оптимальне донесення до слухача (читача) ставлення мовця (письменника) до висловлюваного. А під емоційною мовною експресивністю – адекватне оптимальне донесення до слухача (читача) емоційного забарвлення висловлення [1: 50].

Щодо емоційності, то вона тісно пов'язана з інтимізацією викладу [4: 51]. Прийом інтимізації полягає в намаганні автора зблизитись із читачем. Ця особлива реалізація двоплановості базується на створенні суб'єктивно-авторської лінії викладу.

Також потрібно зазначити, що емоційно-оцінне забарвлення слова може бути різного походження і пов'язане з уживанням слова або його семантикою [5: 76], тобто воно може бути ситуативним, контекстуальним або постійним компонентом слова. Постійне емоційно-оцінне забарвлення – це лише одна з форм емоційного вияву слова.

В емоційно-оцінному слові міститься кілька інформацій: воно і називає явище, характеризує це явище з позитивного чи негативного боків, і відбиває ставлення мовців до нього. Крім здатності повідомляти щонебудь, таке слово має властивість впливати на читача і слухача, на його розум, емоції, волю, тобто сприяє піднесенню дієвості висловлення.

Отож розглянемо спочатку емоційні лексеми.

Емоційність характерна перш за все для усного мовлення. Тому автор, щоб вплинути на читача і емоційно виділити рядок, вводить просторічні лексеми. Наприклад, у звертанні: Ти, бра, ... [137]*. Також у тексті наявні дієслівні скорочення, характерні для людей похилого віку: Куди тра, ... [138]. Валерій Шевчук емоційно насичує тексти своїх творів, звертаючись не лише до просторічної мови, а й до суржику. Наприклад: розговор [145]; не ви подумайте [146]; здоровля [160] та інші.

---

* Тут і далі всі приклади наводяться із книги: Шевчук В.О. Камінна луна: Повісті. – К., 1987. – 216 с.

Перейдемо до експресивних дериватів. Передусім потрібно зазначити, що у системі мовних засобів, якими поширюється експресія, важливу роль відіграють словотворчі засоби [11: 30]. Характерною рисою української мови є наявність у ній великої кількості спеціальних афіксів, з допомогою яких можна експресивно передавати найтонші відтінки почуттів, переживань, вражень та оцінок [3: 143].

Серед цих словотворчих засобів чільне місце займають суфікси пестливості: –К–, –ИК–, –ЧИК–, –ОЧК–, –ЕЧК–, –Ц–, –ЕЦЬ–, –ИЧОК–, –ОЧОК–, –ОНЬК–, –АГ–, –АТК–, –ИНОЧК–, –ИНОНЬК–, –ЕН–, –ЕНЯТ–, –ЕНЯТК–, –ИЧК–, –УШК–, –УН–, –УС–, –ЕСЕНЬК–, –ІСІНЬК–, –УСІНЬК–, –УСЬ– та інші.

Стилістично-нейтральним словам вони надають первинної експресивності різного ступеня, а емоційним – вторинної експресивності різного ступеня. Ці суфікси є прийомом інтимізації [4: 51], що використовує автор для емоційного зближення з читачем. Справді, пестливі суфіксальні утворення з інгерентною та адгерентною експресивністю вживаються у художньому мовленні, надаючи йому особливої теплоти, задушевності.

Валерій Шевчук за допомогою таких афіксів передає різноманітні почуття.

Наприклад: –*поваги та любові до старших*: Дивися на мене сяючими оченятами [202], в зморщених капшучах повік [178], покійна матінка [199], голосок дідуся [199], зморщене личко [202], маленьку лисину [203], у старому костюмчику [203], дитячі капчики [203], маленьке висушене рученя [204]; –*любові до малечі*: ... брудний кулачок [137], е, ні, голубчику [138], дуренький ти [157]; –*іронія*: Я з коником в голові [202], на мисочці подавай [185], чи не з самогонкою [171], плотвички спіймав [172], маленькими крочками подибуляв [173], маленькі, круглі дірочки [204], що приамбулку я змушений написати [201], отого папірчика [201].

На протипагу пестливим суфіксам в українській мові існують згрубіло-збільшувачі, які в свою чергу виконують важливі лінгвостилістичні функції. Сюди відносяться: –ИЩ–, –ИСЬК–, –АК– (ЯК), –УК– (ЮК), –АР– (ЯР), –УР– (ЮР), –АГ– (ЯГ), –АХ– (ЯХ), –ОМАХ–, –АНЬ–, –ИЛ–, –УХ–, –АЙЛ–, –МАНУ–, –ГАН– та ін. Ці суфікси, приєднуючись до іменникових, дієслівних та прикметникових основ, надають нейтральним словам первинної, а емоційним – вторинної експресивності. Такі утворення характерні розмовному чи просторічному мовленню, щодо письменника, то слова із згрубіло-збільшувачами суфіксами зустрічаються нечасто: величезні вальянці [193], довжелезне пальто [192], ладний чоловічина [184], чудний дідусяк [194].

Із наведених прикладів можна зробити висновок, що автор вміло використовує засоби експресії на словотвірному рівні, переважно звертаючись до суфіксів пестливості (здрібнілості), а засобами емоційності користується не так часто.

1. Бровченко Т.О. Інтонаційні засоби мовної експресії // Мовознавство. – 1989. – №2. – С.50–55.
2. Виноградов В.В. Итоги обсуждения вопросов стилистики // Вопросы языкознания. – 1955. – №1. – С. 60–87.
3. Власенко В.В., Яцик С.П. Емоційно-експресивні засоби та їх стилістичні функції у поетичному мовленні Ліни Костенко // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Вип. 9. – Житомир, 2002. – С. 142–145.
4. Гнатюк Н.Г. Емоційна функція авторського “Я” у передмовах до наукових трактатів // Мовознавство. – 1989. – №1. – С. 51–53.
5. Жаркова Л.П. Емоційно-оцінні назви осіб у системі художньо-зображальних засобів мови // Мовознавство. – 1970. – №2. – С. 76–80.
6. Рінберг В.Л. Засоби експресивного синтаксису в публіцистичній Л.Я. Франка // Мовознавство. – 1989. – С. 32–35.
7. Сагач Г.М. Деякі функції засобів експресивного словотвору в сучасній українській поезії // Культура слова. – К., 1983. – Вип. 24. – С. 5–8.
8. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії. – К., 1984. – 166 с.
9. Чабаненко В.А. Стилiстика експресивних засобiв української мови. – Запорiжжя, 2002. – 351 с.
10. Шевчук В.О. Камінна луна: Повісті. – К., 1987. – 216 с.
11. Шевчук О.С. Стилiстичнi функцiї словотвiрних засобiв // Укр. мова i лiт. в школi. – 1987. – №5. – С. 37–42.
12. Яцик Сергій. Про експресивність, експресію та емоційність як лінгвостилістичні поняття // Матеріали звітної студентської науково-практичної конференції (16 травня 2003 року). – Житомир, 2002. – С. 48–50.